

Utmarksbeite, kultur, næring og rovdyr

2000 år er knapt halvparten av bosetningshistoria i Norge. For 2000 år siden var beite i utmarka avgjørende for hvor folk slo seg ned. Skålgropsteinene ved setrene i Storvollia i Tyllaldalen er kanskje 2000 år gamle og vitner om frodige beiter som har vært brukt "i alle tider".

200 år er ei kort tid i vår historie, men i løpet av de siste to hundre årene har det meste forandret seg, ikke bare materielt, men også menneskenes logikk - som er et resultat av kunnskap og erfaring, har forandret seg. For 200 år siden tilbrakte folk flest det meste av døgnet timer utenomhus og i utmarka, i dag er de fleste innomhus det meste av døgnet.

20 år på setra med buskaper - det er ei lang tidsperiode for ei budeie. I løpet av den tiden blir hun kjent med, og glad i, både landskapsformasjoner, stier og kvilesteiner, hun får kunnskap om hvor beitet kommer først, hvilke landskapstyper som gir godt vatn eller hvor molta kan klare seg selv om det er kuldegrader ei natt.

Under arbeidet med årets sommerutstilling på Ramsmoen, "Utmarksbeite, kultur, næring og rovdyr" var det en erkjennelse som ble svært påtrengende: Før industriutviklinga forandret landet, brukte de fleste folka det meste av døgnet timer utenomhus og i utmarka. Dette ute-livet er grunnlaget for vår historie og våre kulturtradisjo-

ner.

200 år tilbake i historia var de fleste folka knyttet til utnyttelsen av naturressursene. Bare 90 år tilbake i tid var bosettingsmønsteret det omvendte av i dag, 25% av befolkningen bodde i byer og 75% på landsbygda.

Bruken av utmarksbeite var på sitt største rundt 1860-1880, den hadde vært regulert ved lov siden 1100-tallet og den ble begrenset ved ulike tiltak utover på 1700 og 1800-tallet. Kampen om beite- og fôrressursene i utmarka skapte over alt store og harde konflikter. Beitedyra måtte gjetes nøye slik at de ikke kom inn på andres slåtte- og beitearealer eller ødela høy- og lauvstakker i utmarka.

Det var tidkrevende arbeid å følge dyra i utmarka hver eneste dag fra mai til oktober. Det ble brukt mye tid til å høste fôret, både på setervollene og på utslåttene, lauvtaking både før og etter hjemmeslåttene, måssåtaking om høsten og risbryting i vårknipa. Alt fôret skulle fraktes hjem, ofte over lange strekninger og under vanskelige forhold vinterstid. Store mengder ved til brensel og tømmer til materialer krevde mange og lange dager i skogen. I tillegg ble det brukt mange dager i utmarka til jakt og fiske.

Den samme ute-baserte hverdagen opplevde skogsarbeideren, gruvearbeideren og kystfiskeren. Så lenge dagen ga lys nok til å arbeide, og enda litt til,

tilbragte de ute. De enkelte gjøremålene krevde sin tid, men i tillegg måtte det gås til og fra arbeidet. En times gange ned fra setra for å arbeide på garden om dagen og opp att til setra om kvelden, var hverdagen for mange budeier. I dag må vi planlegge og utstyre oss omhyggelig hvis vi skal være ute en hel dag. De færreste av oss har to timer utenomhus per dag.

Hverdagen i utmarka ga kunnskap om vegetasjon, dyreliv og økologi, og om de innbyrdes avhengighetsforholdene. Dette var grunnlaget for de tradisjonene som utviklet seg. Naturen kunne være en tøff arbeidsplass, men den kunne også gi det som folkene trengte når den ble forvaltet med den klokskapen som praktisk erfaring ga. Det er så lett å glemme at det er bygdefolkets forvaltning som har gitt utmarka det kvalitetsomdømmet som den har i dag.

I dagens økonomiske system er vi i mindre grad avhengig av lokale ressurser, og bosettinga er i stor grad løsrevet fra sysselsetting basert på slike ressurser. Den urbane befolkningen er i stort flertall. Bygdefolk som fortsatt har arbeidsdager i utmarka, sitter inne med erfaringsbasert kunnskap. Slik kunnskap er i stor grad gått tapt i det urbane samfunnet og må gjenoppdages gjennom ulike forskningsprogram og prosjekter.

Det har alltid vært konflikter omkring bruken av utmarksbeite. Mens det i tidligere tider var andre bygdefolk, gruveaktiviteten eller store eiendomsbesittere som var motparten, er det i dag den urbane befolkningens lengsler etter sine røtter som forsøkes realisert gjennom kravet om uberørt

natur og rovdyr.

Beitebrukerne står i fremste rekke i denne konflikten. Vi opplever beitebruk i utmark som en økologisk og langsiktig fornuftig ressursforvaltning, og som en del av både bygdas og egen kultur og identitet. Å beskytte beitedyra, blant annet mot slike farer som rovdyr medfører, er en del av denne kulturen. Det har alltid vært rovdyr i norsk natur, men tidligere var det opp til bygdefolket å forvalte bestandene slik at de var til å leve med.

Det skapes stor forargelse når urbane naturvernere ved hjelp av sine allierte statlige viltforvaltere, neglisjerer vår beitebrukstradisjon og prøver å redusere beitebruken til fordel for rovdyra. Miljøverndepartementet, som initiativtaker i rovdyrpolitikken, bedriver en kamuflert form for kulturvandalisme.

Det øker konflikten når vi blir fortalt at rovdyr ikke er farlige, og når vi blir påtvunget informasjon som indirekte sier at vår kunnskap og kultur er mindre verdt. Den siste rovdyrmeldinga fra Miljøverndepartementet uttrykte det slik: "auka informasjon som kan heve kunnskapsnivået og medverke til haldningsendringar".

Konflikten økes når Miljøverndepartementet allierer seg med en verneorganisasjon og presenterer ei så lite balansert utstilling om rovdyrkonflikten som utstillinga "De 5 store". Denne utstillinga var ikke annet enn en lukrativ tumleplass for naturfotografer, ispedd med verneorganisasjonens utvalgte sitater fra enkeltpersoner, fullstendig unnlatt satt inn i en sammenheng.

Vår utstilling om utmarksbeite måtte bli som en korreks til Miljøvern-departementet, den måtte vise noe av tradisjonene og kulturen omkring utnyttelsen av utmarksbeite. Vår utstilling ble ikke laget med hundretusener i økonomisk støtte fra den norske stat, men den ble laget med kjærlighet til dyr og landskap og med respekt for vår historie og kultur.

Eventyret om de tre bukkene Bruse er ikke noe eventyr, men en virkelighetsbeskrivelse fra tidligere tider. Bukkeskinn var et godt betalingsmiddel og det var vanlig å ha flere bukker med ulik alder som ble sendt på beite om sommeren. Trollet under brua var grunneieren, som hadde ansvaret for å holde brua ved like, og som kunne kreve godtgjøring av de som brukte den.

Å holde beitedyra unna andres beiteområder, setervanger, utmarksslåtter og høy- og løv-stakker.

Å skaffe dyra friskt beite til enhver tid. Det burde gå 5-7 dager før de beitet i den samme "løta" neste gang.

Å få dyra hjem til mjølking. Da mjølkinga av sauene opphørte på 1700-1800-tallet, økte antallet sau, og sauene måtte gjetes unna beitene nærmest setrene. Her fikk kua som skulle hjem til mjølking fortrinnsrett.

Angrep av kubrems kunne spre buskappen, det var ikke uvanlig at dyr brakk bein når de rømte unna kubremsen. Vi hadde bremse-plager her i landet fram til 1920.

Å skremme rovdyr, men den gang som nå, var det om natta rovdyra var mest aktive, og det var mannfolkarbeid å ta seg av rovdyra med feller, gift, jakt og vakthold ved setrene om natta.

Organisert beitebruk.

ORGANISERT BEITEBRUK.

Organisert Beitebruk ble etablert i 1970 og har som formål "å legge tilrette for best mulig utnyttelse av beite i utmark og redusere tap av dyr på utmarksbeite gjennom organisert støy, organisert sankling og andre midlene fjellbruks i beiteområdene".

Ordringa gjelder både storfe og småfe. I Hedmark er ca 95% av all sauen med i et organisert beitelag.

Tymset er Hedmark's største sau-kommune med omkring 20 000 sau på utmarksbeite, fordelt på 19 beitelag.

I tidligere tider var det bruken av nye områder til beite for dyra som skaffet garden eiendomsretten til nye arealer. Retten til jakt fikk de i områdene der de beitet med dyra.

Normal beitetid var fra begynnelsen av juni til slutten av oktober. De fleste gardene hadde flere setrer. I 1850-åra var det f.eks. 9 gardar i Os som brukte 4-6 setrer. Med flere setrer ble det også større slåtteareal i utmarka.

Det kunne være vanskelig å holde beitedyra unna slåttene og løvstakkene. I vårt distrikt var det vanlig at arealet rundt ei hel setergrend ble brukt til beite ett år, og til forhøsting neste år (omkast/åbyte).

Stortinget har vedtatt at det er «et svært viktig mål å kunne kombinere den framtidige rovviltforvaltninga med tiltak som gir grunnlag for en aktiv jordbruksproduksjon og reindrift basert på bruk av beiteressursene i utmarka».

(Innst. S.m. nr. 301 (1996-97).